

SUMMARY

Bárdosi, Vilmos

Translation difficulties in phraseological realia involving proper names

Idiomatycity is far from being a peripheral phenomenon of languages and language learning. It is language itself, its vital element, and the key to good command of a language. Communication across languages and cultures is often made difficult by the fact that, along with linguistic and cultural universals or archetypes, there are significant differences as well, ones that are reflected in people's linguistic world views. Such linguistic and cultural distance can be especially well investigated in comparing culturally loaded phraseological units and realia of two or several languages. The present paper analyses some Hungarian, French, German, and Spanish phrasemes in an intercultural approach involving a certain type of frequently occurring realia: a proper name.

Keywords: phraseology, realia, intercultural analysis.

A szubjektívizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései¹**1. A megközelítés nyelvelméleti háttere és alkalmazandó alapfogalmai**

A nyelvi kommunikációt az embernek az az igénye és – adaptív előnyökkel is kapcsolatos – szüksége működteti, hogy megértse másokat² és általában az őt körülvevő világot, ezen keresztül jobban megértse önmagát, és megértesse önmagát másokkal. A nyelvi tevékenység ezért igen komplex jelenség. Elválaszthatatlanul összefügg a humánkogníció egyéb jelenségeivel (például az észleléssel, az emlékezés folyamataival), általában a megismerő tevékenységgel.³ A tudás – a nyelvre vonatkozó tudás is – neuronális hálózatok aktivációs mintázataiban – és nem dologszerűként tételezhető fogalmakban – létezik, tehát be van ágyazva az ember pszichofiziológiai működésébe (I. Tátrai 2011: 27, Sinha 2001). Ugyanakkor a nyelvi tevékenység a nyelv, vagyis egy konvencionált jelölőrendszer⁴ létrehozásával és működtetésével megy végbe. Ennek feltétele az, hogy az interakcióba lépő felek egymást hasonló kognitív képességekkel és igényekkel rendelkező lényekként ismerjék fel.⁵ Olyan lényekként, akik a (perspektivikusan) feldolgozott valóság bizonyos aspektusain

¹ Köszönettel tartozom a Tolcsvai Nagy Gábor vezetésével működő DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely tagjainak, akik munkámat előzetesen megvitatták, értékes észrevételekkel gazdagították, és a tanulmány közzlésére biztattak. A dolgozat a Bolyai János kutatói ösztöndíj (BO/00584/10/1 és az OTKA (K 100717 számú projekt) támogatásával készült.

² Az azonosulásra a kultúra (és a kulturális átadás) alapjaként hivatkozik Tomasello (2002: 100 kk.).

³ Tolcsvai Nagy 2010: 13 kk., Tátrai 2011: 29 kk., Tomasello 2002, Sinha 2001.

⁴ A szakirodalom ezért „szimbolikus kommunikáció”-nak nevezi, szemben például a kommunikatív szignálok alkalmazásával, amely nem feltételezi az intencionalitást és az interszubjektivitást (I. Sinha 2001, Tomasello 2002: 103 kk.). Egyetértek azonban Szilágyi N. Sándorral abban, hogy a konvencionáltság (továbbá az interszubjektivitás és a perspektivikusság (I. Tomasello 2002: 133) elegendő kritérium lenne e kommunikáció sajátosságainak megragadásához (vö. a szimbólum „a tapasztalat megosztására szolgáló konvenció”, Tomasello 2002: 97), és így a *szimbólum*, *szimbolikus* kifejezések felszabadulnának az általános ’konvencionált’ értelem alól a ’szimbolikus’ jelentés számára.

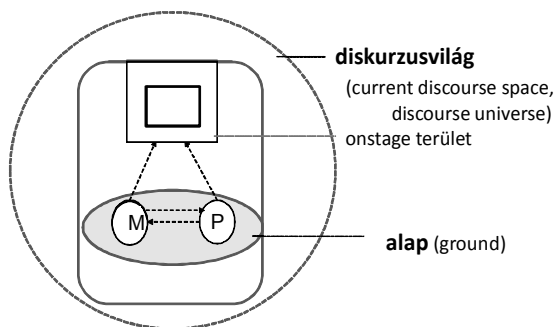
⁵ Ebben ragadható meg a nyelvi kommunikáció intencionalitása. A felek tehát egymást intencionalis ágensként ismerik fel (Tomasello 2002: 77, 116, 141).

meg akarnak osztozni, képesek erre – a konvencionált jelölőrendszer alkalmazásával – egymás figyelmét ráirányítani, és képesek egymást megérteni, **közös** tudást létrehozni a **közös** figyelmi jelenetben. A „közös”-ben, a megosztásban ragadható meg a nyelvi kommunikáció interszubjektív⁶ jellege és társas alapja (l. Sinha 2001, Tomasello 2002: 103–43,⁷ Tolcsvai Nagy 2010: 9–10, Tátrai 2011: 30). Sinha⁸ ezért a nyelvi tevékenységet epigenetikusnak tartja,⁹ azaz a genetikai tényezők mellett a környezeti (ezen belül humánkörnyezeti, illetve társas) hatásoknak is konstruktív szerepet tulajdonít a létrejöttében¹⁰ (vö. Tátrai 2011: 26).

Az emberek tehát egyrészt társas megismerő tevékenységet folytatnak a nyelvi kommunikációban, másrészt létrehozzák és alakítják is társas kapcsolataikat a nyelvi tevékenység során (Tátrai 2011: 36).

1.1. A beszédesemény modellje: a diskurzusvilág

A diskurzusvilág alapja (‘ground’) a közös figyelmi jelenet,¹¹ az az interszubjektív (egymásra figyelő, egymást megérteni szándékozó feleket: a megnyilatkozót [M] és a partnert [P], az ő társas interakciójukat feltételező) kontextus, amelyben a nyelvi tevékenység zajlik (l. Langacker 2008: 259, Tátrai 2011: 31). A megnyilatkozó által mentálisan feldolgozott és nyelvi kifejezésekkel a partner számára is megfigyelhetővé tett „valóságdarab” a referenciális jelenet (ez van az ‘onstage terület’-en az 1. ábrán). A referenciális jelenet dolgai/szereplői és eseménye a diskurzus alapjához horgonyozódik le.¹²

1. ábra

A diskurzusvilág modellje

⁶ „Conventional symbol systems are *grounded* in an *intersubjective* meaning-field in which speakers *represent*, through symbolic action, some segment or aspect of reality for hearers” (Sinha 2001).

⁷ Főképp: 137. oldal.

⁸ Hálás vagyok Tátrai Szilárdnak, hogy Sinha munkáira felhívta a figyelmemet, és azért is, hogy ezeket a gondolatokat úgy integrálta saját nyelvről alkotott elképzelésébe, hogy azzal az alapmű feldolgozását is megkönnyítette.

⁹ L. még a nyelv szociogenetikus és a kultúra ontogenetikus gyökereire való hivatkozást Tomasellónál (Tomasello 2002: 49, 100 kk.).

¹⁰ „...in epigenesis the developmental pathway and final structure of the behaviour that develops are a consequence as much of the environmental information as of the genetically encoded information” (Sinha 2001).

¹¹ Ennek kialakítására a nyelvvelsajátítás folyamatában lásd Tomasello 2002 (főleg 70 kk.).

¹² Források: Langacker 2008: 261, 466., Sinha 2001, Tolcsvai Nagy 2001: 121. A modell általam ismert legkidolgozottabb változata a magyar szakirodalomban Tátrai (Tátrai 2011: 31) és Rónai (Rónai 2012: 226) munkáiban található.

A lehorgonyzás művelete alapvető mentális kapcsolatot létesít a referenciális jelenet és az alap, a közös figyelmi jelenet között (Tátrai 2011: 31). A referenciális jelenet eseményének lehorgonyzása tehát annyit jelent, hogy azt a közös figyelmi jelenetben részt vevő egyik fél, a megnyilatkozó által feldolgozott és reprezentált jelenetként értelmezzük, amelyet az nyelvi kifejezések segítségével a közös figyelmi jelenet másik résztvevője, a partner számára megfigyelhetővé tesz. Mindkét résztvevő mentálisan feldolgozza saját és partnere helyzetét, szerepét is az adott diskurzusvilágban, annak tér-, idő- és – résztvevőkről lévén szó, természetesen: – személyviszonyaiban (Tátrai 2011: 31).

(1) A fiú valami tárgyat keresett.

Az (1) kimondásával¹³ a megnyilatkozó (M) a tárgy keresésének eseményét reprezentálja (referenciális jelenet, onstage terület), ezt az eseményt a diskurzus jelenét megelőző eseményként teszi hozzáférhetővé. A tárgy specifikálatlanul vonatkozik egy dologra, a kereső személy azonban a FIATAL FÉRFI vagy a FIÚGYERMEK kategóriának egy, a diskurzusvilágban már feldolgozottnak tekinthető meghatározott példánya. A kifejtett relációkat a referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja között a lehorgonyzó kifejezések jelölik: a *keresett* igealak a múlt idő jele révén a beszédesemény idejével hozza viszonyba az eseményt, és azt ahhoz képest korábbiaként ábrázolja. Az *a fiú* főnévi kifejezés határozott névelője pedig a kategória egy bizonyos (a diskurzusban megértett/feldolgozott) képviselőjét jelöli. Nincs szó arról, hogy például az *a fiú* kifejezés feldolgozásához közvetlenül működtetni kellene a diskurzus konkrét tér-, idő- és személyviszonyait abban az értelemben, hogy annak feldolgozása nélkül ne tudnánk azonosítani a fiút.¹⁴ Az így megértett dolgoknak tehát nem kell fizikailag jelen lenniük az adott figyelmi jelenet terében és idejében, de feldolgozhatóknak kell lenniük a diskurzus megértett világában.

A fentiekben kiemelt prototipikus lehorgonyzó kifejezések¹⁵ tehát nagyon sematikus módon teremtenek kapcsolatot a referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja, a közös figyelmi jelenet között, az elérési reláció a háttérben marad, a profilban a kidolgozott esemény (az (1) mondatban a keresés) áll.

¹³ Az ilyen, jelöletlen példák labormondatok. Az $A_{szám}$ típusú megnyilatkozókódolással ellátott adatok a Kiviből származnak. A Kivi (Korpusz az inferencialitás vizsgálatához) saját építésű korpusz, amely 45 adatközlővel rögzített 74 perc 21 másodpercnyi (4461 mp) narratívát és beszélgetést tartalmazó hangfelvételtől áll. Az egyéb korpuszokból származó adatokat a korpuszra való hivatkozás különíti el.

¹⁴ A diskurzus konkrét viszonyainak feldolgozására azonban szükség volna abban az esetben, ha például az adott közös figyelmi jelenetével érintkező térben kellene azonosítanunk egy jelen lévő, a megnyilatkozótól és a beszédpartnerétől különböző, harmadik szereplőt.

¹⁵ Ezt a műveletet Langacker episztemikus lehorgonyzásnak nevezi (Langacker 1987: 489, ugyanígy a későbbi művekben is), de talán pontosabb volna episztemológikus lehorgonyzásról beszélni. Episztemikus műveleteken a nyelvészeti szakirodalom alapvetően a lehetséges szituációkra vonatkozó beszélői vélekedés folyamatát és ennek nyelvi jelölését érti (vö. Givón 1982: 24, Willett 1988: 53).

1.2. Az alternatív konstruálás

Egy dolog vagy egy esemény nyelvi kifejezésekkel történő megfigyelhetővé tétele a diskurzusban mindig fogalmi és nyelvi konstruálás eredménye (I. Langacker 2008: 55–89).¹⁶ A tapasztalat általában többféleképpen konstruálható meg (I. Croft – Cruse 2004: 42, Kövecses–Benczes 2010: 145, Tolcsvai Nagy 2010: 14), a nyelv ugyanis perspektivikus természetű (Tomasello 2002: 127 kk.). Ez azt jelenti, hogy a nyelvi kifejezések „olyan szociális konvenciók, amelyekkel másokat arra készítünk, hogy egy tapasztalati helyzetet egy meghatározott perspektívából¹⁷ szemléljenek” (Tomasello 2002: 127).

A Kivi (Korpusz az inferencialitás vizsgálatához) részét képezi egy félperces, filmre vett jelenet megtekintését követő, a jelenetről szóló narratíva 45 adatközlőtől – 45 változatban. Mindenki ugyanazt a jelenetet figyelte meg, a jelenetről való beszámolás azonban mind a történet megkonstruálásában, mind nyelvi kifejezésében – bizonyos hasonlóságok mellett – különbözött egymástól. A fenti kiindulópont alapján ez természetes, és az lett volna ellentétes a várakozásaimmal, ha lett volna két teljesen egyforma elbeszélés.

Az alternatív konstruálás az elme analóg működésén és azon a képességen alapul, hogy az ember „más-más kommunikációs célból ugyanarra a dologra más-más perspektívából tud tekinteni, és fordítva, különböző entitásokat hasonló kommunikációs célból hasonlóan kezel” (Tomasello 2002: 132).

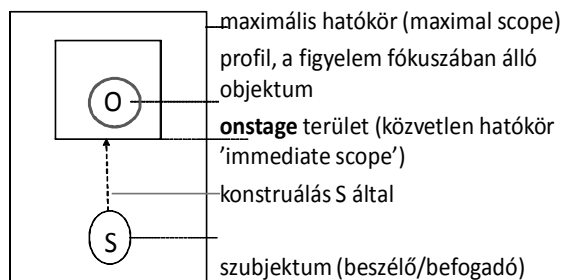
A jelenetet megkonstruáló szubjektum működésének minden megnyilatkozásban meghatározó szerepe van,¹⁸ de meg tudunk különböztetni **szubjektív** (illetve szubjektívizáltabb) és **objektív** (illetve objektívizáltabb) **konstruálási módokat**. Ez a két konstruálási mód a konceptualizáló (szubjektum) és a feldolgozott megértett objektum/jelenet (dolog, esemény) aszimmetrikus viszonyán alapul¹⁹ (I. Langacker 1987: 128–32, 2006: 18, 2008: 77, 260–4). A szubjektum és az objektum viszonyát szemlélteti a 2. ábra.

¹⁶ Az alternatív konceptualizációt sok tényező alakítja ki (I. pl. Langacker 1987: 138–41, Croft–Cruse 2004: 92–106, a tényezők részletes leírására a magyar szakirodalomban lásd Kövecses–Benczes 2010: 145–58), maga az észlelés, az észlelés körülményeiben és az észlelő szubjektumok aktuális állapotában, helyzetében lévő különbségek, továbbá az észlelési tapasztalat feldolgozásának, fogalmi konstruálásának (a kategorizációnak, szimbolizációnak), az értelmezési műveletek alkalmazásának a lehetőségei (lásd „dinamikus konstruálás”: Croft – Cruse 2004: 92 kk., „újrakonstruálás”: Tolcsvai Nagy 2010: 22, Tátrai 2011: 33). A memória konstruktív működésére lásd pl. Schacter–Norman–Koutsaal 1998, Johnson 2001, Read 2001.

¹⁷ A perspektivikusságnak csak egyik megnyilvánulása a deiktikus perspektíva működése, amely kontextusfüggő deiktikus centrumot (vagy kiindulópontot) feltételez a tér-idő viszonyok feldolgozása számára (I. részletesen Tátrai 2011: 126–50). A perspektivikusság vagy másként: a nézőpont működése (I. 'viewing' Langacker 2008: 55) itt tágabb értelemben szerepel.

¹⁸ Nincs értelme tehát teljesen objektív megnyilatkozásról beszélni általánosságban.

¹⁹ „...inherent asymmetry between the conceptualizer and what is conceptualized” (Langacker 2006: 18).

2. ábra

Szubjektum és objektum aszimmetrikus viszonya
Langacker 2006: 19 alapján

A tagmondatban mint nyelvileg reprezentált elemi jelenetben valami (dolog, viszony, esemény) a színen (onstage) van, erre irányul a beszédpartnerek figyelme, míg a diskurzusvilág más tényezői az alap részeként feldolgozódnak, de a háttérben (offstage) maradnak. Egy dolog/esemény objektíven konstruálódik meg a konceptualizáló szubjektum (S 'subject'/'conceptualizer') kiindulópontjából akkor, ha azt a figyelem fókuszában álló objektumként (O 'object') a nyelvi tevékenységben (tehát nyelvi kifejezések révén) a konceptualizáló megfigyelhetővé teszi (a partner és a maga számára), vagyis – színházi metaforával élve – színre viszi azt.²⁰

Egy dolog szubjektíven konstruálódik meg, ha nincs a színen, hanem a diskurzusvilág ('maximal scope = a teljes hatókör', vagy másként: a közös figyelmi jelenet)²¹ részeként implicit marad,²² vagyis nem reflektál önmagára diskurzus-szubjektumként,²³ illetve a tudatosság szubjektumaként.²⁴

A fenti meghatározások érthetővé teszik a bevezetőben jelzett fokozatiságot: szubjektívizáltabb, illetve objektívizáltabb konstruálási megoldásokat említve. Langacker meghatározásában ugyanis az alábbi mondatok a (2)-től az (5)-ig az egyre objektívizáltabb, az (5)-től a (2)-ig az egyre szubjektívizáltabb konstruálás példái (vö. Langacker 1987: 131, Tolcsvai Nagy 2012: 112). Mindegyik mondat az akarja az anya kifejezésre juttatni a gyermeke számára, hogy rossz érzések töltik el amiatt, ahogy az beszél vele. Szándékában állhat az is (ezt az (5) megoldásai jelöltté is teszik), hogy megnyilatkozásával hatást gyakoroljon gyermeke viselkedésére. A különbség abból fakad, hogy a megnyilatkozó másként konstruálja

²⁰ „An entity is said to be **objectively construed** to the extent that it goes 'onstage' as an explicit, focused object of conception” (Langacker 2006: 18).

²¹ A kiegészítést Langacker modelljéhez képest is lényegesnek tartom, mivel összeegyeztethető Langacker 'current discourse space' fogalmával (l. Langacker 2008: 463 kk.), de annál kidolgozottabb (l. Sinha 2001, Tomasello 2002 alapján Tátrai 2011: 31 alatt).

²² An entity is **subjectively construed** to the extent that it remains 'offstage' as an implicit, unselfconscious subject of conception” (Langacker 2006: 18).

²³ L. Sanders–Spooren 1997: 106, ugyanilyen értelemben használom a dolgozat egészében a *megnyilatkozó* (vagy *beszélő*) kifejezést.

²⁴ A tudatosság szubjektumának értelmezésére lásd Sanders–Spooren 1997: 87 kk., a magyar szakirodalomban Tolcsvai Nagy 2001: 126; Tátrai 2005: 221, 2011: 34.

meg közlését, másként reprezentálja a helyzetet/jelenetet. A konceptualizáló (és egyben megnyilatkozó) szubjektum megkonstruálására fókuszálunk a példák értelmezése során.

- (2) Felháborító, amit megengedsz magadnak.
- (3) Megint szemtelenül beszélsz velem.
- (4) Úgy gondolom, hogy az már minden határon túlmegy, ahogy te beszélsz velem.
- (5) Nem beszélhetsz így az anyáddal!

A konceptualizáló szubjektum a (2) mondatban nem jelenik meg explicit módon a színen, a felháborodás érzése nem horgonyzódik le a szituációban az átélőhöz (aki azonos személy a konceptualizálóval és a megnyilatkozóval). A (2) tehát teljes mértékben szubjektíven megkonstruált szituáció, a konceptualizáló megfigyeli, feldolgozza és reprezentálja a jelenetet, de működését nem teszi megfigyelhetővé.

A (3)-ban kisebb a szubjektivitás és nagyobb az objektivitás foka, ebben ugyanis a megnyilatkozó szubjektum egyben a jelenet egyik szereplőjeként is megkonstruálódik (*velem*). A *velem* névmás megértése feltételezi a diskurzusvilág alapjának, a közös figyelmi jelenet megnyilatkozó szubjektumának a feldolgozását, így tehát a deiktikus referenciájú *velem* kifejezés objektívaltán reprezentálja a konceptualizáló szubjektumot. A (4) azt is hozzáférhetővé teszi, hogy az egész helyzet leírása a megnyilatkozó vélekedése, az *úgy gondolom* kifejezés a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzás (*gondolom*) mellett a teljes *hogy* kötőszós mellékmondatnak a megnyilatkozó vélekedéseként való elérését jelöli,²⁵ vagyis maga a konceptualizáció mentális folyamata is objektíválódik. A *gondolom* igealak megértése is megkívánja a diskurzusvilág alapjának, benne a résztvevői viszonyoknak a feldolgozását, de az *-om* még sematikusabban jelöli a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzást, mint a személyes névmás (pl. *én, velem*).

Az (5) mondatban a konceptualizáló objektívizáltan, a szerepén keresztül reprezentálódik (*az anyáddal*), a színen van. Ez az objektív konstruálás még nagyobb fokát képviseli. A diskurzusvilág alapjának feldolgozása azonban elengedhetetlen a kifejezés megértéséhez, a szerepnév ugyanis lehorgonyzódik a diskurzus szituációjában egyrészt a határozott névelő, másrészt a *-d* birtokos személyjel révén, amely jelöli a családi összetartozás elérését a partnerhez való lehorgonyzottságon keresztül (a partner kiindulópontként szolgál a viszony értelmezéséhez). A konceptualizáló tehát egyrészt implicit módon a háttérben marad, amennyiben ő épp így dolgozza fel a jelenetet, nem reflektál erre a résztvevői szerepre az 'ézt én mondom így' kidolgozása révén, másrészt a reprezentált jelenet szereplőjeként objektívizáltan megkonstruálja önmagát.

A szubjektum objektívizált konstruálása azon alapul, hogy az ÉN képes megérteni és nyelvileg reprezentálni (mások számára is megfigyelhetővé tenni) önmagát (l. Tolcsvai Nagy 2012: 103).

²⁵ Vagyis referenciapontként szolgál az elérése számára (l. Pelyvás 1998).

(6) Nem beszélhetsz így egy anyával!

A (6) esetében szintén a szerepén keresztül (magát a szerepet állítva a figyelem előterébe), objektivizáltan reprezentálódik a konceptualizáló szubjektum, metonimikus elérést téve lehetővé az értelmezés számára.²⁶ Ebben a változatban a főnévi kifejezés határozatlanul horgonyzódik le a szituációhoz, az ANYA egy nem specifikus példányát jelöli. A referenciális értelmezés azonban a kontextus feldolgozása – az egyéb lehorgonyzó (*beszélhetsz*) és/vagy deiktikus kifejezések (*így*) megértése, valamint a szerepnek a megnyilatkozó szerepeként való felismeréséhez vezető metonimikus figyelemáthelyezés – révén általában sikeres szokott lenni a hasonló szituációkban. Az objektivizáltság teljesnek látszik, az ÉN megfigyelhetővé tett önreprezentációja eltávolítással – szereppé sematizálva – explicitté válik a megnyilatkozásban. Ugyanakkor a konstruálási mód Langacker javaslata alapján szubjektivizált is, mivel a konceptualizáló/megfigyelő ÉN a háttérben marad. Ez a kettősség abból fakad, hogy az ÉN létrehozója és megfigyelője önmaga reprezentációjának (l. Tátrai 2002: 61, Tolcsvai Nagy 2012: 103). Az ÉN teljesen objektív konstruálása elképzelhetetlen azért, mert mindig az ÉN hozza létre önreprezentációját. Ha az ÉN teljesen objektivizáltan, explicit önreprezentációként a színen van is, a konstruáló, megfigyelő ÉN a háttérben, a diskurzus alapjában marad.

Az ÉN együttes konceptualizáló és konceptualizált szerepével kapcsolatban az a jelenség a központi a jelen tanulmány számára, amelyben a megnyilatkozóhoz kötődő konceptuális tartomány játszik szerepet a referenciális jelenet értelmezésében, és ez a mentális viszony a megnyilatkozó és a referenciális jelenet között nyelvi jelöltté, megfigyelhetővé válik. Ez a mentális ösvény (további hasonló metaforákkal az „útvonallal” vagy „híddal”)²⁷ ugyanis szintén többféleképpen is megkonstruálható, sajátossága azonban – a fentebb tárgyaltakból következően – az, hogy elképzelhetetlen a teljesen objektivizált megkonstruálása. Nem lehetséges ugyanis, hogy a konceptualizáló szubjektum a referenciális jelenet részeként megfigyelhetővé tegye saját mentális aktivitását, megfigyelői szerepét pedig eközben teljesen felszámolja. Erre a jelenségre vezetjük be a következő pontban a szubjektivizáció fogalmát. Előbb azonban még további megfigyelésekre is szükség van.

A szubjektivizáltabb, illetve objektivizáltabb konstruálási megoldások fokozatosságában nagy szerepe van a sematikus – kidolgozottság skálának, valamint a lehorgonyzó műveleteknek és általában a deixisnek.

(7) A₁₁: [1] Mm hát a berendezés olyan irodaszerűnek tűnt, [2] nyomtatók meg számítógép, és és szerintem fiókok, [3] nekem nekem inkább egy iroda irodának tűnt [...]

²⁶ Ugyanígy lehetséges az elérés például a konceptualizáló személy korán, állapotán (*egy nálad sokkal idősebbel; egy felnőtten; egy beteggel* stb.) keresztül is.

²⁷ Vö. a FORRÁS – ÖSVÉNY – CÉL VAGY KIINDULÓPONT – ÚT – CÉL sémával (Lakoff 1987: 283, a magyarban tárgyalja például Kövecses–Benczes 2010: 135–6, Tolcsvai Nagy 2010: 42, Kothencz 2012: 39).

A (7) példában az [1] jelű tagmondatot szubjektív konstruálás jellemzi, mivel a vizuális tapasztalat bizonytalan kiértékelésének szubjektuma a háttérben marad, nem válik kidolgozottá. A [2] jelű tagmondatban a *szerintem* névmási kifejezés által objektívizáltan konstruálódik meg a megnyilatkozóhoz kötött kiindulópont, ahonnan a tapasztalat feldolgozódik. A [3] jelű tagmondatban pedig a *nekem* névmás teszi hozzáférhetővé – az [1]-ben is alkalmazott konstrukció nagyobb fokú kidolgozásával –, hogy a mentális folyamat szubjektuma azonos a megnyilatkozóval. A *szerintem* és a *nekem* kifejezések tehát a mentális folyamatok és a megnyilatkozás tudatossági szubjektumának objektív konstruálását jelölik.

A vizuális tapasztalat kiértékeléséhez hasonlóan az érzésekhez is mindig tartozik egy – érző – szubjektum. Az A_9 adatközlő alább olvasható megnyilatkozásában ez a szubjektum objektívizáltan jelenik meg egyrészt az *érez* igenek és az *érzés* főnévnek a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzása által (*éreztem, érzésem*). Ezekben a tagmondatokban az érzés eseménye van a figyelem középpontjában. A megnyilatkozó saját érzéseit reflexió tárgyává teszi, színre viszi úgy, hogy ezzel referenciapontot jelöl ki a reprezentált következtetés ('nem legálisan tartózkodik ott') számára.

- (8) A_9 : Hát, úgy éreztem, minthogyha [...] (a)sz (a)sz az az érzésem támadt, hogy nem legálisan tartózkodik ott, [...]

Az A_6 adatközlő az érzékelő szubjektum kisebb fokú objektívizálását valósítja meg azáltal, hogy az érzés és az érző szubjektum kisebb konceptuális egységben, a nyelvi kifejezések szempontjából pedig azok nagyobb távolságával valósul meg a személyes névmás alkalmazása révén. A *nekem* kifejezés is (hasonlóan a (8)-beli *-em* személyjelölő morfémákhoz) közvetlen kapcsolatot hoz létre a referenciális jelenet és a diskurzus alapja között azáltal, hogy megértése a megnyilatkozó résztvevői szerepének feldolgozását kívánja meg.

- (9) A_6 : [...] tehát olyan otthon érzés volt nekem az egész.

A következtetés szubjektuma szubjektívizáltan konstruálódik meg a (10) példában, objektívizáltan a (11)-ben.

- (10) A_2 : [...] és látszott, hogy nagyon fontos dolga van [...]
 (11) A_1 : Mer én úgy láttam, hogy inkább valami tárgyat keres [...]

A vizuális észlelési eseményt kifejező *látszik* ige elsődleges figurája (alanyi szereplője) stimulus az észlelő szubjektum számára (pl. *innen jól látszik az apátság*), míg aktív konstruálással a *lát* ige alkalmazásával fejezhető ki nyelvileg az észlelési esemény (*innen jól látom az apátságot*). A kifejezések metaforikus kiterjesztéssel következtetési folyamatokra is alkalmazhatók, a konstrukciók különbsége abban van, hogy a *látszik* elsődleges figurája maga a következtetés, míg a *lát* igéé a következtető szubjektum. A (10) példában a következtető szubjektum teljesen a háttérben marad, ezzel szemben a (11)-ben rag (*láttam*) és névmási kifejezés

(*én*) egyaránt deiktikusan jelöli, vagyis a konceptualizáló megfigyelhetővé teszi (objektívizálja) a következtetési folyamatot és saját, korábbi *ÉN*-jének következtető szerepét. A megnyilatkozó önperspektívizálásának eredménye az, hogy megfigyelhetővé teszi korábbi vélekedését. Ez a megnyilatkozó és a korábbi *ÉN*-reprezentációja között konceptuális távolságot feltételez.

(12) *Én úgy látom/vélem, hogy inkább valami tárgyat keres.*

A megnyilatkozó aktuális mentális aktivitását jelölő kifejezések – mint amilyen az *úgy látom/vélem* a (12)-ben – nagy fokban objektívizálják a megnyilatkozó és a referenciális jelenet közötti mentális viszonyt. Az *úgy látom/vélem* referenciapontként működik a célszerkezet, a nyelvi kifejtett vélekedés ('valami tárgyat keres') eléréséhez, ezért csak átmenetileg van a figyelem előterében (a figyelem ugyanis a célszerkezetre helyeződik át) (l. Pelyvás 1998, 2002: 408). Az ilyen tagmondatok által jelölt művelet a lehorgonyzó predikáció²⁸ egy sajátos, nem prototipikus megoldása. Ennek a lehorgonyzó predikációnak a sajátossága tehát az, hogy a célszerkezet (vélekedésként való) megjelenítését úgy valósítja meg, hogy mindig deiktikus kapcsolatot is teremt a diskurzusvilág alapjával (annak személyviszonyaival, a megnyilatkozó szerepével) azáltal, hogy a közös figyelmi jelenet megnyilatkozó (és egyben vélekedő) szubjektumát jelöli meg kiindulópontként a célszerkezet eléréséhez, és a mentális elérésnek ezt az útvonalát helyezi – ha csak ideiglenesen is – a figyelem előterébe, vagyis a lehorgonyzó viszonyt profilálja és teszi megfigyelhetővé tagmondat formájában.²⁹ A lehorgonyzó predikációnak ez a műveleti típusa a szubjektívizáció példája.

2. A szubjektívizáció

A szubjektív és objektív konstruálási mód alapján az (1) jelenete (a mondatot alább megismételve) teljesen szubjektívizáltan konstruálódik meg, mivel a konceptualizáló (aki azonos a megnyilatkozóval) a háttérben marad, saját szerepét nem teszi megfigyelhetővé a színen.

(1) A fiú valami tárgyat keresett.

²⁸ Az episztemikus lehorgonyzásra és az ezt elvégző lehorgonyzó predikációra l. Langacker 1987: 489, 2008: 259 kk., Pelyvás 1998, 2002: 408 kk., a nem prototipikus lehorgonyzásra l. Laczkó–Tátrai 2012: 239, 253.

²⁹ L. Laczkó és Tátrai (2012: 239, 253) érvelését a 3. személyű névmások és a dologra mutató névmások működésével kapcsolatban. Ha elfogadjuk, hogy az *úgy érzem/látom/vélem, azt hiszem/gondolom* stb. típusú vélekedést kifejező tagmondatok azt a mentális viszonyt profilálják, amely a referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja ('ground'), konkrétan a megnyilatkozó (és egyben konceptualizáló) kiindulópontja között fennáll (ti. a megnyilatkozó az, aki vélekedik valamiről), akkor ez a művelet nem episztemikus lehorgonyzás ('epistemic grounding') a langackeri értelemben (Langacker 1987: 489), mivel a lehorgonyzó kifejezések nem profilálják magát a lehorgonyzó viszonyt (l. még Pelyvás 2006: 124, amely a langackeri meghatározás formális oldalának következményeit is vizsgálja, kritika alá vonja, l. 122–3), de lehorgonyzás olyan értelemben, hogy a kifejezés az alap és a jelenet közötti mentális kapcsolatot jelöli.

Vizsgáljuk meg a következő mondatokat:

- (13) A fiú valami tárgyat keres*hetett*.
- (14) A fiú *valószínűleg* valami tárgyat keresett.
- (15) *Úgy vélem*, hogy a fiú valami tárgyat keresett.

A (13)–(15) mondatok olyan eseményt tesznek hozzáférhetővé, amely a megnyilatkozó vélekedése szerint lehetséges esemény, még hozzá – saját következtetési folyamatai alapján – a leginkább valószínű lehetőség (vö. Kiefer 2005). A megnyilatkozó tehát ugyanúgy azonos a konceptualizálóval, mint az (1) példa esetében, ugyanakkor a tudatosság szubjektumaként működése komplexebb, mint a ténylegesen megfigyelhető szituációk reprezentációja esetén (amelyeken ő maga kívül marad), és ezért ez a működés általában (ahogy a példákban is) nyelviileg is jelöltebb annál (a jelölőket dőlt szedés emeli ki). Ezekben a mondatokban bizonyos tapasztalatok alapján a megnyilatkozó következtetéseket fogalmaz meg egy lehetséges szituációra vonatkozóan, és nyelviileg is hozzáférhetővé teszi, hogy a referenciális jelenet a következtetés folyamatában megkonstruált szituáció.

A következtetési művelet szubjektuma a példákban azonos a megnyilatkozó szubjektummal. A referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja között olyan mentális kapcsolat létesül, amelyben a megnyilatkozó a következtetés kiindulópontja is egyben, ő az a személy, akinek a következtetési folyamatai révén a referenciális jelenet, mint lehetséges szituáció megkonstruálódik és megfigyelhetővé válik.

A fenti (13)–(15) példákban megfigyelt művelet a szubjektivizáció ('subjectification'). Langacker korábbi munkáiban a szubjektivizációt³⁰ egyfajta figyelemáthelyezésként, az objektív tengelyről a szubjektív tengelyre való áttolódásként (lásd a 2. ábrát),³¹ vagyis a konstruálás szubjektivizálódásként értelmezte (l. Langacker 1987). 2006-os munkájától kezdve – a grammatikalizáció terminusait alkalmazva a jelenségre³² – a szubjektivizációt szemantikai kifakulásként, elhalványulásként fogja fel („bleaching”, „fading away”) (Langacker 2006: 21, 2008: 537 kk.)

A konstruálási módhoz kötött fogalomértelmezéstől eltérően azt feltételezem, hogy a **szubjektivizáció** jelenségének tartalmi feltételei³³ és konstruálási követ-

³⁰ Langacker a *subjectification* kifejezést használja. Ez a magyarban *szubjektivizáció* formában (l. Tolcsvai Nagy 2010: 130, 2012: 112–3; vö. még *szubjektivitás* Benczes–Kövecses 2010: 154) és – Langacker értelmezését szorosan követve – a konstruálási módhoz kötődő fogalomként terjedt el. Szintén Langacker szubjektivizáció fogalma volt a kiindulópontja Sandersnek és Sporeennek, ők azonban sokkal inkább a megnyilatkozó szubjektumnak – mint a tudatosság szubjektumának – az explicité tett működésében látják a művelet lényegét (vö. Sanders–Sporeen 1997: 87; l. még Tolcsvai Nagy 2001: 126; Tátrai 2005: 221, 2011: 178).

³¹ Langacker modelljében az esemény, az entitások és viszonyuk bemutatása a megnyilatkozó szempontjából akkor külső viszony (external relationship) – és ennek megfelelően akkor ábrázolódik az objektív tengelyen –, ha az entitások csak a konceptualizált tartalomnak, a referenciális jelenetnek (l. még közvetlen hatókör, onstage terület) részei. A szubjektív tengely mindig a diskurzus alapjával ('ground') való kapcsolatot feltételez.

³² Ezzel a langackeri felfogás nagyobb közelségbe kerül a szubjektivizáció traugottji, alapvetően grammatikalizációs (a lexikális jelentés változására is kiterjedő) megközelítésével, különösen, amikor arról szól, hogy a szubjektivizáció történetileg manifesztálódik, a grammatikalizáció egy faktoraként jelentkezik (Langacker 2008: 538) (vö. még Langacker 2006: 17, 21, Traugott 1989, 1995).

³³ A tartalmi feltétel elfogadásával ez a megközelítés összehangolhatóvá válik Traugottéval (l. az előző lábjegyzetben), és rokonítható Nuyts értelmezésével is (Nuyts 2000: 35–9), amelyben viszont az interszubjektivitás

kezményei egyaránt vannak. A tartalmi kritérium az, hogy a diskurzusban a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartomány jön működésbe. A referenciális jelenetben mentális aktivitás eredménye válik megfigyelhetővé, ennek a mentális aktivitásnak a szubjektuma pedig azonos a megnyilatkozó szubjektummal (diskurzusszubjektummal). Mentális aktivitás például az észlelés, szubjektuma az észlelő, az érzés aktivitásában³⁴ érző szubjektumot feltételezünk, a következtetés folyamatában pedig valakit, aki következtet. A referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja közötti viszony megértése mindig feltételezi egyrészt a megnyilatkozó kontextusfüggő kiindulópontjának a feldolgozását, másrészt ennek viszonyba hozását, azonosítását a referenciális jelenethez kötődő mentális aktivitás szubjektumával. Mivel a mentális aktivitás szubjektuma azonos a megnyilatkozóval, ezért a megnyilatkozó nem lehet teljesen külső szemlélője az aktivitásnak. Ezzel magyarázható, hogy a szubjektívizáció esetében a teljesen objektívizált konstruálás elképzelhetetlen.³⁵

A fenti meghatározás összhangban áll a Sanders és Spooren által alkalmazott megközelítéssel (Sanders–Spooren 1997: 87). Eszerint a nézőpont akkor válik szubjektívvé, ha azt a megnyilatkozó explicit módon saját nézőpontjaként jelöli ki. A megnyilatkozó a tudatosság szubjektuma, ő az a személy, aki felelős az információért (a propozicionális tartalomért) (és bizonyos mértékben a megnyilatkozás formájáért is)³⁶ (fordításban idézi még Tolcsvai Nagy 2001: 126; Tátrai 2005: 221). Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a megnyilatkozó kiindulópont szubjektívizálásának explikálása nem azonos az objektív konstruálási móddal, hanem csak azt jelenti, hogy a megnyilatkozó nyelvi kifejezések segítségével hozzáférhetővé, jelöltté teszi, hogy a referenciális jelenet az ő mentális aktivitásán keresztül reprezentálódik.

Vessünk egy pillantást újra a fenti mondatokra:

- (13) A fiú valami tárgyat keresetett.
- (14) A fiú *valószínűleg* valami tárgyat keresett.
- (15) *Úgy vélem*, hogy a fiú valami tárgyat keresett.

Mindhárom mondat szubjektívizációt valósít meg, mivel a megnyilatkozások következtetést tesznek hozzáférhetővé, és a következtető szubjektum azonos a megnyilatkozás szubjektumával.³⁷ A (13) mondatban a *-het* morféma (a szórendi megoldással együtt) rendkívül sematikus jelöli, hogy következtetés útján elérhető lehetséges-

értelmezése szűkebb a jelen munkában alkalmazottnál, és ez hatással van Nuyts (2000) szubjektív/szubjektívitas fogalmára is.

³⁴ Az aktivitás mindig a folyamat (pl. a szenzomotoros tapasztalat) mentális feldolgozására vonatkozik.

³⁵ A kognitív folyamatok szubjektuma explicitté tehető a referenciális jelenet résztvevőjeként, de az ön-reprezentációt létrehozó szubjektum sosem lehet teljesen explicit, mert részlegesen mindig kívül kell maradnia a referenciális jeleneten ahhoz, hogy létre tudja hozni, és meg tudja figyelni saját ön-reprezentációját (l. Tolcsvai Nagy 2012: 103).

³⁶ „...the subject [...] to whom the responsibility for the information is attributed; with other words, the subject is responsible for the propositional content of the utterance and possibly also for its form” (Sanders–Spooren 1997: 87).

³⁷ Hasonló konstruálási különbségekre lásd Langacker 1987: 131, Croft–Cruse 2004: 62, Radden–Dirven 2007: 241, Tolcsvai Nagy 2012: 112.

ségről van szó. A *-het* morféma prototipikus lehorgonyzó predikációt valósít meg, azt teszi hozzáférhetővé, hogy a jelenet nem aktuális megvalósulásként, hanem lehetőségként horgonyzódik le a diskurzus alapjában. Magát az elérési relációt – vagyis azt, hogy a lehetőségesség a megnyilatkozó vélekedése szerinti lehetőség – jelöltté teszi, de nem profilálja. A megnyilatkozásban nincs olyan nyelvi kifejezés, amely a következtető szubjektumot objektivizáltan konstruálná meg.

A (14) mondatban a *valószínűleg* kifejezés nagyon hasonló műveletet jelöl, mint a (13)-ban a *-het* morféma: jelöli, hogy következtetés/valószínűsítés útján elérhető lehetőségességről van szó. A kifejezés a megnyilatkozó vélekedés jelölésére grammatikalizálódott módosítószó, tehát a vele kapcsolatos konvencionált (a nyelvre vonatkozó gyakorlati) tudás része, hogy a tagmondat, amelyben szerepel, a megnyilatkozó vélekedését reprezentálja. Bár prototipikus lehorgonyzó kifejezés itt sem jelöli objektivizáltan a megnyilatkozót, a (13) mondatához képest a (14) mégis kevésbé szubjektív (a konstruálási mód szempontjából), ugyanis a *valószínűleg* kifejezés profilálja a mentális viszonyt (a valószínűsítést) a referenciális jelenet és a közös figyelmi jelenet között, mégpedig úgy, hogy a viszony kiindulópontját a megnyilatkozóhoz köti.

A (15) mondat az objektivizáltság nagy fokát mutatja, mivel a megnyilatkozó saját mentális aktivitását hozzáférhetővé teszi az *úgy vélem* tagmondatban. Az igei személyrag jelöli a mentális aktivitás lehorgonyzását a megnyilatkozóhoz. A megnyilatkozó saját magát vélekedő szubjektumként megkonstruálja (objektivizálja), miközben a háttérben maradvá reprezentálja, megfigyeli. A megnyilatkozó szubjektum tehát önreprezentációt hoz létre, önmagára reflektál, ezért bizonyos mértékben a színre kerül, miközben a színén kívül is marad. A konstrukció szubjektivizáltsága – ha elhalványul is (vö. Langacker 2006: 21) – semmiképp sem számolódik fel.

Az *úgy vélem* konstrukció aktiváltsága csak ideiglenes (vö. Pelyvás 1998), referenciapontként szolgál a célszerkezet (*a fiú valami tárgyat keresett*) eléréséhez, profilálja a mentális kapcsolatot a célszerkezet és a diskurzusvilág alapja között azáltal, hogy a vélekedés szubjektumát a megnyilatkozóval kapcsolja össze.

A szubjektivizáció művelete tehát nem azonos a diskurzusszubjektum szubjektivizált megkonstruálásával. Ez a szubjektum ugyanis részlegesen objektivizált(abb)an is megkonstruálódhat (l. (14), (15)), de anélkül, hogy szubjektivizáltsága teljesen felszámolódna. Ezért a továbbiakban a fentebb értelmezett szubjektivizáció fogalmat fogjuk használni. Megismételve: a szubjektivizáció művelete a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartomány működésbe hozása a diskurzusban, ami azt jelenti, hogy a referenciális jelenetben olyan mentális aktivitás eredménye válik megfigyelhetővé, amely mentális aktivitás szubjektuma azonos a megnyilatkozó szubjektummal. A művelettel kapcsolatban megfigyeltük a főbb konstruálási módokat (lásd a (13)–(15) mondatok elemzését).

A továbbiakban a szubjektivizációval kapcsolatban másfajta, a fenténél intuitívabb fokozatosságot fogunk alkalmazni.

3. A szubjektivizáció fokozatossága

A szubjektivizáció mint művelet gyengébb vagy kisebb fokú akkor, ha a mentális aktivitás megnyilatkozóhoz kapcsolása nyelviileg kevésbé kidolgozott (lásd

fent a (13) példát), és nagyobb fokban, erősebben szubjektivizált a konstrukció akkor, ha ez a mentális reláció nyelvi kidolgozottabb. Tehát nagyobb fokú a szubjektivizáció a (14)-ben, mint a (13)-ban, és nagyobb fokú a (15)-ben, mint a (14)-ben.

A szubjektivizáció fokozatai alapján tehát a fenti három megoldás sorrendje növekvő szubjektivitási fokban (csak a jelölőkkel szemléltetve) a (16) sorrendnek megfelelően alakul.

(16) *-het < valószínűleg < úgy vélem, hogy*

4. A szubjektivizáció típusai

A szubjektivizáció – mint látjuk – a diskurzus alapjához, személyviszonyaihoz, egészen pontosan a diskurzusszubjektumhoz kötődő művelet. Ezzel magyarázható, hogy bizonyos nyelvi megoldások elképzelhetetlenek szubjektivizáció esetén, illetve annak bizonyos megvalósulásaiban. A mentális aktivitás alapján a szubjektivizációnak több típusa van: az a) attitűdjellegű (pl. vélekedés, érzelmi-értékelő viszony) (l. (17)) és a b) nem attitűdjellegű mentális viszony³⁸ (pl. érzékelés, emlékezés) (l. (18)).

(17) *Azt hiszem, hogy megtalálta.*

(18) *Érzem, hogy megtalálta.*

Az érzékelés (szubjektív) tényekhez vezet, az emlékezés (szubjektív) tényeket tesz előhívhatóvá. Az attitűdökön belül az affektív/érzelmi attitűd tapasztalatokra, tényekre vonatkozik. A vélekedés bizonyos tapasztalatokra, tényekre épül, de nem tényekhez, hanem valószínűsítésekhez vezet, amelyek további valószínűsítéseknek is alapjául szolgálhatnak. Ezeknek a különbségeknek hatása van a műveletek nyelvi reprezentációjára is. A továbbiakban a megnyilatkozó következtetését/vélekedését jelölő kifejezések viselkedésével foglalkozunk részletesebben. Ezek sajátosságai összefüggésben vannak a mentális viszony attitűdjellegével, egy szituáció valószínűségének a megkonstruálásával (l. Kiefer 2005: 47).

Az *irodában* határozói kifejezés és a *valószínűleg* módosítószó egyaránt mentálistér-építő elem (Fauconnier 1985), de míg az előbbivel a jelenet teljesen objektivizálható, addig a *valószínűleg* kifejezés mindig kapcsolatot tart a diskurzus alapjával a megnyilatkozó mentális aktivitását, a szubjektivizációt jelölve. Ennek pedig következményei vannak a nyelvi reprezentációra nézve.

A *valószínűleg* a megnyilatkozó aktuális mentális állapotát, a megnyilatkozás idejében működő következtetési/valószínűsítési folyamatait teszi hozzáférhetővé. A vélekedés vonatkozhat a megnyilatkozó korábbi mentális állapotaira is (l. (20a)), de az nagyon extrém helyzet volna, ha a jelenben valaki saját (átélhető, megtapasztalható) mentális állapotáról vélekedést fogalmazna meg (l. (20b)). Ezért míg az *irodában* ('hely, körülmény') levés fennállhat a megnyilatkozóhoz kapcsolódó mentális eseménnyel egy időben (l. 'amikor az irodában vagyok/voltam')

³⁸ A kettő különbségét behatóan vizsgálja Pelyvás 2002: 413–7.

(19a–b)), amely az alaphoz képest jelen vagy múlt idejüként le van horgonyozva, addig a *valószínűleg* az alap aktuális jelenéhez kötött valószínűsítési folyamata nem engedi meg az egyidejűséget más, a szubjektum által végrehajtott, átélt, megtapasztalható folyamattal. Egyszerűbben: nem vélekedünk arról, amiről tudjuk, hogy van.

Mivel a *valószínűleg* a referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja közötti elérési viszonyt jelöli, vonatkozhat múltbeli feltételezett lehetőségre (l. (22a)), de maga a művelet időben nem módosítható (l. (22b)). Ilyen korlátozás az *irodában* kifejezés esetében nincs (lásd a (21a–b) mondatokat).

- (19a) *Az irodában* azt gondolom, hogy...
- (19b) *Az irodában* azt gondoltam, hogy...
- (20a) ??*Valószínűleg* azt gondolom, hogy...
- (20b) *Valószínűleg* azt gondoltam, hogy...
- (21a) *Az irodában* megtalálta, amit keresett.
- (21b) *Az irodában* volt/történt [az], hogy megtalálta, amit keresett.
- (22a) *Valószínűleg* megtalálta, amit keresett.
- (22b) **Valószínűleg* volt/történt [az], hogy megtalálta.

A szubjektívizációjelölő *valószínűleg* az alappal való mentális kapcsolatot jelöl, nem része a megfigyelhető, objektivizált jelenetnek (abban az értelemben, hogy nem szereplője, nem körülménye az eseménynek), hanem a mentális ösvényt jelöli annak eléréséhez. Ezért nem lehet elvégezni rajta olyan műveleteket, amelyek a dolgok, események, viszonyok objektívizálását feltételezik: nem lehet tagadni, nem szoktuk kérdezni, és nem szoktunk rá következtetést építeni (Lyons 1977: 799, Kiefer 2000: 324–5, 2005: 79, Keszler 1995: 304), az utóbbi két eljárásra azonban vannak adatok a mindennapi beszédtevékenységben (l. Kugler 2008: 210, 2010).³⁹

- (23a) *A fiú nem *valószínűleg* valami tárgyat keresett.
- (23b) ?A fiú *valószínűleg* valami tárgyat keresett?
- (23c) ?Ha a fiú *valószínűleg* valami tárgyat keresett, akkor...

A következtetési folyamatokat jelölő kifejezések referenciapontok, aktiváltságuk ideiglenes, a figyelem továbbterjed róluk a célszerkezetre (Pelyvás 1998, 2006), mentális hídként kapcsolják össze a (megnyilatkozóval azonos) vélekedő szubjektumot és a megfigyelhetővé tett vélekedést. Mivel a megnyilatkozás a célszerkezetet helyezi a figyelem középpontjába, ezért az utókérdés csak a célszerkezetre vonatkozik (l. a (25b) választ), a szubjektívizációt jelölő kifejezésre nem (l. (25a)).

³⁹ A kérdőjeles mondatok a megnyilatkozói attitűd (ön)perspektívizálásának viszonylag ritka példái. A kérdő mondatbeli megszokottabb előfordulás általában a kifejezés továbbgrammatikalizálódásának (pragmatikalizálódásának) szimptomája (főképp az *esetleg*, a *talán* és az elkötelezettséget jelölő módosítószók esetében, pl. *okvetlenül, tényleg* fordul ez elő). Ezzel a jelenséggel a korábbi Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült habilitációs dolgozatomban foglalkozom részletesen (l. Kugler 2010). A *valószínűleg* kifejezésre *ha* kötőszós tagmondatban csak egyetlen adatot találtam célzott kereséssel (l. Kugler 2008: 210). E helyütt csak azzal a művelettel foglalkozom, amelyben a módosítószó a megnyilatkozó episztemikus attitűdjét jelöli, a (nem ön-) perspektívizáció eseteivel nem.

Ez akkor is igaz, ha ezek a kifejezések tagmondatformájúak, tehát bennük véges igealak található (az *azt hiszem* kifejezéssel kapcsolatban ezt a „próbát” Pelyvás dolgozta ki, l. Pelyvás 1998). A (25a) meglepő lépés volna a partnertől, mert azt feltételezné, hogy a (24) megnyilatkozója saját vélekedésének fennállására vonatkozóan tesz fel kérdést.

(24) *Azt hiszem, hogy megtalálta a keresett tárgyat, ugye?*

(25a) – ??Igen, azt hiszed.

(25b) – (Igen/egyvetértek,) valószínűleg megtalálta.

Egy másik személy hasonló vélekedését a megnyilatkozó magától teljesen eltávolítva tudja szemlélni, ebben az esetben a főmondat nem híd, hanem a jelenet fő eseményét reprezentáló kifejezés, ezért erre vonatkozik az utókérdés (Pelyvás 1998).

(26) *Azt hiszed, hogy megtalálta a keresett tárgyat, ugye?*

(27) – Igen, azt hiszem.

A következtetési folyamat vonatkozhat olyan lehetséges eseményekre, amelyek kapcsolatba hozhatók a beszédesemény idejével anélkül, hogy aktuális eseményként értelmeződjenek (lásd a (28)–(29) példákban a mellékmondatok igéjének időjelét).

(28) *Azt hiszem, hogy megtalálja a keresett tárgyat.*

(29) *Azt hiszem, hogy megtalálta a keresett tárgyat.*

Az *azt hiszem* kifejezés a vélekedés mentális tartományát nyitja meg az értelmezés számára, és jelöli a vélekedésnek a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzottságát a kognitív igén (*hiszem*), vagyis explicitté teszi a mentális elérési útvonalat. A figyelem középpontjában azonban nem a mentális állapot, hanem a mellékmondatban reprezentált esemény áll. A mellékmondati esemény időben nem közvetlenül a beszédesemény idejéhez horgonyzódik le, hanem a vélekedés mentális állapotán keresztül, annak kiindulópontjából határozódik meg. Vagy másként: a szubjektivizációban a mentális ösvény révén, a fenti esetben a vélekedésnek a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzottságán keresztül válnak elérhetővé az esemény időviszonyai. Nincs tehát szó arról, hogy a referenciális jelenet profiljában álló esemény (‘megtalálja a keresett tárgyat’) a diskurzus alapjában lehorgonyzódik (a véges igealak révén), majd ez „felülíródik”⁴⁰ (vö. Langacker 1987: 489, 1991: 277) a szubjektivizációjelölő működése révén, és ezáltal lehetségesként értelmeződik.⁴¹ Ez a gondolatmenet olyan, mintha a valami iránt érzett vágyat a beteljesülése felől, annak felszámolásával akarnánk feldolgozhatóvá tenni. A fenti folyamatokban inkább arról van szó, hogy a következtetés eredményeként, lehetőségességeként

⁴⁰ A felülírás alternatívája a reális és a potenciális blendként való modellálása, erre lásd Radden–Dirven 2007: 235.

⁴¹ Ennek kritikai megközelítésére lásd Pelyvás 2006: 126.

megkonstruált jelenet a mentális aktivitást végző szubjektumon (a megnyilatkozó önreprezentációján) keresztül válik elérhetővé, a mentális aktivitás szubjektuma pedig a megnyilatkozónak az alapban való feldolgozásán keresztül érthető meg. Ezek alapesetben olyan nagy konceptuális egységben⁴² értelmeződnek, hogy elkülönítésük talán feleslegesnek is tűnhet.

Fontossá válik azonban a megnyilatkozó és a vélekedő szubjektum elkülönítése akkor, ha a mentális aktivitás szubjektuma perspektivizálódik⁴³ a megnyilatkozó szubjektum kiindulópontjából, azaz a tudatosság szubjektuma egy korábbi ÉN-reprezentációra helyeződik át. Ezáltal jól elkülöníthető és megfigyelhető önreprezentáció jön létre.

A megnyilatkozó következtetését/vélekedését hozzáférhetővé tevő főmondatformájú kifejezések a megnyilatkozó aktuális vélekedését (l. (30a)) vagy más időben⁴⁴ zajló (l. (31a)) következtetési folyamatait is hozzáférhetővé tehetik. A (30) a szubjektivizáció, a (31) az önperspektivizáció példája.

(30a) *Azt hiszem, hogy megtalálja/megtalálta a keresett tárgyat.*

(30b) *Nem hiszem, hogy megtalálja/megtalálta a keresett tárgyat.*

(31a) *Azt hittem, hogy megtalálja/megtalálta a keresett tárgyat.*

(31b) *Azt nem hittem, hogy megtalálja/megtalálta a keresett tárgyat.*

A (30a) a megnyilatkozó aktuális vélekedése, a megnyilatkozó és a vélekedő szubjektum nagy konceptuális egységben van. A (31a)-ban azonban a megnyilatkozó saját korábbi, már lezárult, a jelenet nem érintkező mentális állapotáról számol be, amelytől jobban eltávolodik, és amellyel kapcsolatban a megnyilatkozás aktuális idejében megfigyeléseket közöl. A (31a) perspektivizáltságának következménye, hogy tagadható, és a (31b) úgy értelmezhető, hogy ez a mentális állapot (a megtalálás vélelmezése) nem állt fenn. A megnyilatkozó jelenével érintkező mentális állapot esetében azonban a (30a) nem tagadható. A (30b) lehetséges ugyan abban az értelemben, hogy a mellékmondatbeli eseményt a megnyilatkozó nem hiszi el, ez azonban nem a (30a) tagadása. Ha a (30b) esetén is érintkező mentális állapotot feltételezünk (ami megfelel a (30a) kontextusának), akkor a (30b) csak úgy értelmezhető, hogy a megnyilatkozó inkább azt valószínűsíti, hogy a szereplő nem találta meg a keresett tárgyat, vagyis a (30a)-hoz viszonyítva a megtalálás kisebb fokú valószínűségére következtet.

A bizonyos fokú elkülönülés következménye, hogy a jelenet ideje, modalitása (lásd a *megtalálja ~ megtalálhatja; megtalálta ~ megtalálhatta* megválasztásának lehetőségét a fenti példákban) is kidolgozható úgy, hogy a referenciális jelenet közvetlenül a vélekedő szubjektummal kerül mentális kapcsolatba, és annak

⁴² A konceptuális közelség/egység paraméterei (Pusch 2001): a) fizikai egység, összetartozás; b) kölcsönös egymásra hatás; c) tényleges elválaszthatatlanság; d) percepció egység.

⁴³ A perspektivizációnak erre az értelmezésére lásd Sanders–Spooren 1997: 89 („The positioning of an S [subject of consciousness] other than the speaker connects the menaing of some information to this other subject. This connection results in what we shall call *perspective*”), Tátrai 2011: 122, 153–8.

⁴⁴ Ez lehet időben specifikálatlan is, például feltételezhetjük, hogy bizonyos hipotetikus helyzetekben hogyan fogunk vélekedni.

mentális viszonyán keresztül a megnyilatkozási szubjektummal, illetve annak feldolgozásával a diskurzus alapjában. Az önreprezentációnak ez a művelete alapvetően nem különbözik a perspektivizáció egyéb megvalósulásaitól (például a másik résztvevőre vonatkozó deiktikus kivetítéstől, l. Tátrai 2011: 145–8), csak az a sajátossága, hogy a tudatosság szubjektuma az ÉN egy „eltávolított” reprezentációja.

5. A szubjektivizáció mint lexikalizációs és grammatikalizációs folyamat

A szubjektivizáció ebben a megközelítésben a jelentés szubjektívebbé válását, valamint a külső szemlélete helyett belső, a konceptualizáló szubjektum nagyobb mértékű, illetve magasabb szintű, összetettebb mentális folyamatai segítségével történő feldolgozását jelenti (Traugott 1995, 2006).⁴⁵ A szubjektivizáció általános és alapvető volta a nyelvi változásban azzal függ össze, hogy „a beszélő változtatja meg a nyelvet, nem a nyelv változik önmagában”⁴⁶ (Tolcsvai Nagy 2010: 103). A külső leírás → belső leírás (a még általánosabb konkrét jelentés → absztrakt(abb) jelentés általános tendencián belül)⁴⁷ több folyamatra, tendenciára bontható, ezek az elme analóg működésével magyarázható eljárások.

Az egyik általános tendencia az alacsonyabb szintű mentális műveleten vagy cselekvésen keresztül az összetettebb, magasabb szintű művelet, komplexebb esemény elérése. Ilyen például az a változás, amelyben a szenzomotoros tapasztalat, az érzékelés helyett annak mentális feldolgozása, a megértés kerül előtérbe. Ennek egyik példája a *lát* ige poliszém jelentéshálózatának kialakulása (l. Tolcsvai Nagy 2003, 2010: 111). A folyamatnak kiemelkedő jelentősége van a közvetlen evidenciatípus nyelvi jelölésében és a jelölők episztemikus-inferenciális jelentésének létrejöttében.

A *lát* ige (és származékai) vagy vizuális észlelésre és a látásból származó tapasztalat kiértékelésére, vagy nemcsak vizuális, hanem egyéb forrású tapasztalat feldolgozására, és – még elvontabb szinten – általában a tudásra, megértésre vonatkoznak, tehát a LÁTÁS fogalmi tartományán keresztül (metaforikus kiterjesztéssel) a TUDÁS/MEGÉRTÉS tartományt is aktiválják.⁴⁸ Az etimológiai szótárak (TESz., EWUng.) által adatolt jelentéseket az 1. táblázat közli.

⁴⁵ A következő bekezdés teljes egészében erre a két munkára épül.

⁴⁶ Szilágyi N. Sándor megfogalmazásában a nyelv és a nyelvi változás létmódjával kapcsolatban: „a nyelv tulajdonképpen az emberek agyának specifikus szerveződése, amely képessé teszi őket az adott nyelvű beszédművek létrehozására és megértésére”; „...ha a magyar nyelv történetét szeretnénk megismerni, arra kellene figyelniünk, ami az emberek fejében történt, hiszen maga a változás is éppen ott történik, és pedig nem is akár-hogyan, hanem csakis úgy, hogy az a változás kompatibilis legyen a beszédképességük megszerveződésének elveivel. Éppen ezért a nyelvi változások vizsgálata rendkívül megbízható kiindulópont lehet ahhoz is, hogy valamelyest képet tudjunk alkotni arról, hogyan is szerveződhet meg és működhet az a rendszer, amellyel mi ténylegesen beszélni tudunk” (Szilágyi 2011: 14, 19).

⁴⁷ Ezeknek a folyamatoknak a bemutatására a jelentésváltozásban lásd Tolcsvai Nagy 2010: 103–14.

⁴⁸ A *lát* ige jelentésének ezt a metaforikus kiterjesztését az EWUng. a 15. századtól adatolja, de már az ige HB.-beli előfordulásai is felvetik az absztraktabb jelentés meglétének lehetőségét. Bár ezek az előfordulások valóban a tényleges megtapasztalásra vonatkoznak (ezúton köszönöm Szentgyörgyi Rudolfnak, hogy megosztotta velem a HB. adataival kapcsolatos értelmezését), véleményem szerint jelentésük része az is, hogy a látás révén megszületik a belátás, emberi mivoltunk mélyebb megértése is.

1. táblázat

A lát ige jelentése az etimológiai szótárakban

Sorszám (EWUng.)	A legkorábbi adat ideje	Jelentésadás (EWUng., TESz.)	Kifejezés
1.	12. sz. vége	'néz, lát' 'szemmel érzékel'	
2.	1372 után	'meglátogat, felkeres'	<i>meglát</i>
3.	1372 után	'vmiről gondoskodik, vmivel törődik'	<i>vmi után lát</i>
4.	1416 után	'tapasztal; megért, tudomásul vesz vmit'	
5.	1416 után	'vigyáz, ügyel vmire'	
6.	1504	'megvizsgál'	
7.	1512 körül	'vminek/vmilyennek tart/ítél'	
8.	1515	'hozzákezd/hozzáfog vmihez'	
9.	1523	'(el)fogad, átvesz, felvesz; érintkezik/bánik vkivel'	
10.	1527	'átél, (meg)tapasztal, megél'	
11.	1574	'részéssít valakit vmiben'	

A TUDÁS/MEGÉRTÉS LÁTÁS fogalmi metafora (vö. Lakoff 1987: 437, Tolcsvai Nagy 2003: 611–2, Kövecses 2005: 161, 220) példája a *rálátása van* valamire 'megérti annak a részleteit, szerkezetét, összefüggéseit' (vö. Tolcsvai Nagy 2003: 612–5), *ezt benézte* 'rosszul mérte fel', és még sorolhatnánk. A metafora tartományai közötti megfeleléseket⁴⁹ Tolcsvai Nagy a 2. táblázatban látható módon mutatja be (Tolcsvai Nagy 2003: 612).

2. táblázat

A TUDÁS/MEGÉRTÉS LÁTÁS fogalmi metafora megfelelései Tolcsvai Nagy 2003 alapján

Forrás: LÁTÁS	Cél: MEGÉRTÉS
egy ágens vagy átélő (prototipikusan emberi lény)	egy ágens vagy átélő (prototipikusan emberi lény)
vizuálisan érzékel (vagy nem érzékel, vagy nem tud érzékelni)	mentálisan érzékel, azaz megért (vagy nem ért meg, vagy nem tud megérteni)
egy fizikai tárgyat	valamilyen helyzetet, összefüggést

A lát ige és származékai metaforahálózatot mozgósítanak az értelmezés során, amelybe beletartozik az is, hogy a vizuális inger hatására mentális képet alkotunk, és a belső (feldolgozott) képet „ki is tudjuk vetíteni”, ezáltal a LEHETSÉGES és a JÖVŐ tartományokban is tudjuk értelmezni. Ezen alapul a LÁTÁS fogalmának kiterjesztése olyan műveletekre, amelyekben a megnyilatkozó a meglévő tapasztalatai alapján következtet egy valószínű (32), a jövőben lehetséges helyzetre (33), arról mentális képet, tudást konstruál, megnyilatkozása tehát vélekedést fogalmaz meg.

⁴⁹ A megfeleléseket az motiválja, hogy a fogalomalkotás és a vizuális észlelés analóg működések (l. Langacker 2008: 55).

- (32) A gyorsuló infláció közepette ez az álláspont *szemlátomást* nem tartható. (MNSZ)
- (33) [Név] javaslatainak a bevezetése esetén ugyanis ezek az egyszerű áramkörök várhatóan nem csak a rádiózást, a rádió- és tévékészülékek előállítását teszik majd olcsóbbá, hanem *előreláthatóan* megreformálják a telefonhálózatot is. (MNSZ)

Az MNSZ összes *látom, hogy...* (90 adat), *láttam, hogy...* (36 adat) szerkezetét megvizsgálva azt tapasztaltam, hogy a konstrukció a jelen idejű igealak esetében 51%-ban, a múlt idejű esetében 75%-ban vonatkozik vizuális észlelésre (ideértve a grafikus jelekkel hozzáférhetővé tett információ észlelésére/feldolgozására referáló előfordulásokat is, l. a (34) adatot, amely a fórumhozzászólás megjelenésének az észlelésére utal).

- (34) te azon kevesekhez tartozol akinek ha *látom hogy* hozzászóltál valamihez szavaid mindig megfürödhetnek szemgurguláim tükrében... (MNSZ)

Míg a múlt idejű konstrukcióval elsődlegesen látási tapasztalatairól számol be a megnyilatkozó, a jelenhez lehorgonyzott igei kifejezés előfordulásai 49%-ban magasabb szintű mentális folyamatokra (komplex tapasztalatok kiértékelésére, következtetésre, vélekedésre) vonatkoznak (l. (35)). Ez összefügg azzal, hogy a szubjektívizáció műveletében a mentális aktivitás szubjektuma nagy konceptuális egységben dolgozódik fel a megnyilatkozóval, a mentális folyamat és a megnyilatkozás időben érintkezik.

- (35) Most már nagyon tisztán *látom hogy* az emberek a ruhával járó gát-lásaikkal együtt hogyan vetkőznek le egy csomó olyan terhet is, ami gondot okoz a hétköznapi emberi kapcsolatokban. (MNSZ)
- (36) Én úgy *látom hogy* azok a kapcsolatok túlnyomó többségben nem voltak stabilak ahol az iskolapadból egyből a házasságkötőterembe mentek utána meg a szülőszobára mentek. (MNSZ)

Az *úgy látom* konstrukció⁵⁰ (36) pedig tipikusan vélekedést vezet be (12 adatból 11-szer, kb. 92%-ban),⁵¹ de nem kivétel nélkül, a (37) adat arra példa, hogy ez a kifejezés is utalhat vizuális percepcióra.

- (37) Ha gondolod, melegítsd a kezed, de én úgy látom hogy a füled már egész vörös. (MNSZ)

Hasonló, sok példával szemléltethető szubjektívizációs jelentésváltozás a tárggyakkal való fizikai kontaktus helyett a mentális kapcsolat profilálása, vö. *ér(int)* ('fizikai kontaktust létesít') → *ért* ('megért, mentálisan feldolgoz'); *fog* ('tárgymani-puláció' → 'megért, mentálisan feldolgoz', pl. *fogod?*) (l. Tolcsvai Nagy 2010: 111).

⁵⁰ Hasonló keretben részletes elemzését lásd Pelyvás 2006-ban.

⁵¹ Három adatból mindhárom vélekedést jelöl a Kiviben.

Az előbbi tendenciára rá is épülhet a tranzaktív/interszjektív funkciójú leírás diszkurzív funkciójú⁵² műveletjelölővé válásának tendenciája. Erre példa lehet a *mellesleg* kifejezés, amely a konkrét körülményjelentésre (egyfajta külső szemléletből történő feldolgozásra) épülve jelöli a témától való eltérést, tehát a diskurzus szerveződésében értelmezhető lépést (Lakoff 1987: 517).

A harmadik tendencia az attitűdjellegű jelentések kialakulása. Ebben a folyamatban a külső leírás úgy válik szubjektívvé, hogy kifejeződik benne a megnyilatkozó/konceptualizáló attitűdje is. Ez a tendencia figyelhető meg a módosítószóvá válás folyamatában is, például a *biztosan* módhatározói funkciójú kifejezés (pl. *biztosan oldotta meg a feladatot*) → *biztosan* módosítószó (pl. *biztosan megoldotta a feladatot*) változásban. A *biztosan* módhatározó a „színre vitt” referenciális jelenet kidolgozó kifejezése, a megnyilatkozó a jelenetnek és a kidolgozott módnak külső (offstage) megkonstruálója és szemlélője. Az így kidolgozott cselekvésmód tagadható (pl. *bizonytalanul, nem biztosan*), kérdezhető (*hogyan oldotta meg?*). A szubjektív episztemikus-inferenciális modalitást jelölő módosítószó (amilyen például a *biztosan* is) a referenciális jelenet és a megnyilatkozó vélekedési folyamatai közötti mentális kapcsolatot jelöli. A valószínűsítés attitűdjellegű viszonyulás a referenciális jelenethez, jelölése a mondat protoállításának érvényét nem befolyásolja⁵³ (l. a (38)-ban a *megtalálta* kifejezéssel jelölt protoállítást),⁵⁴ és mivel a megnyilatkozó nem külső szemlélője a valószínűsítésnek, a kifejezés nem tagadható és nem kérdezhető. A valószínűsítési attitűd azonban kifejezésre juttatható önálló fordulóban⁵⁵ is (l. (40a)).

(38) *Biztosan* megoldotta a feladatot.

(39) – Megoldotta?

(40a) – *Biztosan*.

(40b) – Igen, *biztosan*.

(40c) – *Nem, *biztosan*.

A (40a)-hoz egy implicit ’igen’, a lehetőségességet megerősítő felelet rendelhető (lásd kifejtve a (40b)-ben). A valószínűsítési attitűd azonban összeegyeztethetetlen a ’nem’ felelettel (lásd a (40c)-t).⁵⁶ A módosítószó nem az ’igen’ és a ’nem’ között helyezi el a profilált eseményt, hanem a lehetőségességének/valószínűségének a fokát jelöli (vö. Kiefer 2005: 76–7).

A műveletek különbségének következménye, hogy a *biztosan* módosítószó – szemben a módhatározóval – szemantikailag nem az igével, hanem a (valamilyen mértékben kidolgozott) állítással (a referenciális jelenet nyelvi reprezentációjával)

⁵² Vö. Tátrai 2011: 36–7.

⁵³ Lényeges különbség, hogy a módhatározó korlátozhatja a protoállítás érvényét, vö. Péter BIZTOSAN *oldotta meg a feladatot* (l. Kugler 2009, vö. Imrényi 2011).

⁵⁴ A protoállítás fogalmára, a korlátozó és egyéb műveletekre lásd Imrényi András munkáit (főleg Imrényi 2011, 2012: 124–9).

⁵⁵ Ez viszont a módhatározói kifejezésre nem érvényes, mert az feltételezi a CSELEKVÉS fogalmi tartományának aktivitását, amelyet kidolgoz, ezért a hasonló eldöntendő kérdésre csak olyan formában volna természetes válasz, hogy *Igen, [megoldotta,] méghozzá biztosan*.

⁵⁶ Az ebből a szempontból kivételes *aligha* (továbbá *bajosan, nehezen*) elemzésére lásd Kugler 2009-et.

van viszonyban, ezzel magyarázható a módhatározóénál nagyobb szórendi szabadsága is, vagyis az, hogy nem mindig szomszédos az igével (vö. Imrényi 2011).

Nem törekszem arra, hogy a fenti tendenciákat a jelentésváltozásban elkülönítsem egymástól, a szubjektívizáció grammatikalizációs vonatkozásai mindhárom típussal kapcsolatba hozhatók.

6. Összefoglalás

Dolgozatomban a kognitív nyelvészet egy gyakran alkalmazott, de többféle értelemben használt kategóriájának, a szubjektívizáció fogalmának értelmezésére vállalkoztam. A funkcionális kognitív nyelvelméletbe illeszkedő megközelítéseket vettem sorra, és a konstruálási módtól nem független, de annál plauzibilisebb szubjektívizációértelmezést adtam. Eszerint a szubjektívizáció művelete a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartomány működésbe hozása a diskurzusban, és ez azt jelenti, hogy a referenciális jelenetben olyan mentális aktivitás eredménye válik megfigyelhetővé, amely mentális aktivitás szubjektuma azonos a megnyilatkozó szubjektummal.

A szubjektívizáció egyik attitűdjellegű típusát – a megnyilatkozóhoz kötött következtetési folyamatok nyelvi jelölését – alaposabban megvizsgálva megfigyeléseket tettem a művelet nyelvi jelölésével kapcsolatban. Végül a választott szubjektívizációértelmezéssel összhangban kitértem azokra a grammatikalizációs folyamat típusokra, amelyek a jelenség körébe vonhatók.

SZAKIRODALOM

- Athanasiadou, Angeliki–Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.) 2006. *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- Croft, William–Cruse, D. Alan 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- EWUng. = Benkő Loránd (szerk.) 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–6. (Lieferungen) Budapest, Akadémiai Kiadó. Register (1997). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental spaces: aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge–Massachusetts–London, Bradford Book–MIT Press.
- Imrényi András 2011. *A mondat mint többdimenziós hálózat*. PhD-értekezés. Kézirat. Budapest, ELTE.
- Imrényi András 2012. A mondat mint többdimenziós hálózat. Magyar–angol összehasonlító elemzés. In: Tolcsvai Nagy–Tátrai (szerk.) 2012: 123–37.
- Johnson, M. K. 2001. False memories. In: Smelser, Neil J.–Baltus, Paul B. (eds.): *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. Amsterdam – New York, Elsevier. 5254–8.
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. *Magyar Nyelvőr* 119: 293–308.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet*. Budapest, Corvina.
- Kiefer Ferenc 2005. *Lehetőség és szükségszerűség*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Kothencz Gabriella Szilvia 2012. Képi sémák és határozóragok. In: Tolcsvai Nagy–Tátrai (szerk.) 2012: 31–58.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Kövecses Zoltán–Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kugler Nóra 2008. A talán és az esetleg módosítószók funkciói írott és beszélt szövegekben. In: Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg – szövegtípus – nyelvtan*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 202–11.

- Kugler Nóra 2009. A módosítószók funkcionális megközelítése: Miért hangsúlytalanok a módosítószók, vagy miért nem? In: Keszler Borbála–Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 130–9.
- Kugler Nóra 2010. *A magyar inferenciális-episztemikus módosítószók lexikonszerű feldolgozása*. Habilitációs dolgozat. Budapest, ELTE.
- Laczko Krisztina–Tátrai Szilárd 2012. Személyek és/vagy dolgok: A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In: Tolcsvai Nagy–Tátrai (szerk.): 2012: 231–57.
- Lakoff, George 1987. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Volume I. Theoretical prerequisites. Stanford, Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou–Canakis–Cornillie (eds.) 2006: 17–40.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MNSZ = Magyar nemzeti szövegtár. <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>
- Nuyts, Jan 2001. *Epistemic modality, language, and conceptualization*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.
- Pelyvás Péter 1998. A magyar segédigék és kognitív predikátumok episztemikus lehorgonyzó szerepéről. In: László Büky–Márta Maleczki (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 3*. Szeged, JATE. 117–32.
- Pelyvás Péter 2002. A kognitívmodell-alkotás és -váltás néhány nyelvi kifejezőeszköze a magyarban. In: Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 5*. Szeged, SZTE. 405–19.
- Pelyvás, Péter 2006. Subjectification in (expressions of) epistemic modality and the development of the grounding predication. In: Athanasiadou–Canakis–Cornillie (eds.) 2006: 121–50.
- Radden, Günter–Dirven, René 2007. *Cognitive English grammar*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.
- Read, J. D. 2001. Eyewitness memory: psychological aspects. In: Smelser, Neil J.–Baltes, Paul B. (eds.): *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. Amsterdam–New York, Elsevier. 5217–21.
- Rónai Orsolya 2012. A nyelvi referencia kognitív pragmatikai megközelítése: Megérteni, amit mások megértenek. In: Tolcsvai Nagy – Tátrai (szerk.) 2012: 211–30.
- Sanders, José–Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas–Redeker, Gisele–Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam, John Benjamins. 85–112.
- Schacter, Daniel L.–Norman, Kenneth A.–Koutsaal, Wilma 1998. The cognitive neuroscience of constructive memory. *Annual Review of Psychology* 49: 289–318.
- Sinha, Chris 2001. The epigenesis of symbolization. <http://www.lucs.lu.se/LUCS/085/Sinha.pdf>.
- Szilágyi N. Sándor 2011. Szinkronia és diakronia – de miről is beszélünk? In: Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvelírás és diakronia*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 9–30.
- Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 207–229.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. Az érzékelést jelentő igék jelentéséről. *Magyar Nyelvjárások XLI*: 609–15.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. Az alany funkcionális értelmezéséhez. In: Tolcsvai Nagy–Tátrai (szerk.) 2012: 103–22.

- Tolcsvai Nagy Gábor–Tátrai Szilárd (szerk.) 2012. *Konstrukció és jelentés: Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest, ELTE, DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Traugott, Elizabeth Closs 1989. On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65 (1): 31–55.
- Traugott, Elizabeth Closs 1995. Subjectification in grammaticalisation. In: Stein, Dieter–Wright, Susan (eds.): *Subjectivity and subjectification*. Cambridge, Cambridge University Press. 31–52.

Kugler Nóra

adjunktus

ELTE BTK

Magyar Nyelvtudományi

és Finnugor Intézet

Mai Magyar Nyelvi Tanszék

SUMMARY

Kugler, Nóra

Linguistic interpretations of the phenomenon of subjectification

This paper discusses the category of subjectification, a category often referred to, but used in a variety of senses, in cognitive linguistics. It looks at a number of approaches within functional cognitive linguistics and gives an interpretation of subjectification that is not independent of the way of construal but is more plausible. The operation of subjectification is taken to be the putting into operation of a speaker-oriented conceptual domain in the discourse, meaning that the result of a mental activity whose subject is identical to the person who produces the utterance becomes observable in the referential scene.

Looking more closely at one attitude-like type of subjectification, the linguistic marking of speaker-related processes of inference, the author makes a few observations concerning the linguistic representation of that operation. Finally, in harmony with the chosen interpretation of subjectification, she discusses types of processes of grammaticalization that can be seen as related to that phenomenon.

Keywords: subjectification, intersubjectivity, construal, grammaticalization, attitude.